

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ АРТ-ТЕРАПІЇ В КОРЕКЦІЙНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ

USING ART THERAPY TECHNOLOGY IN CORRECTIVE-EDUCATIONAL WORK

УДК 378.147

Серета І.В.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри спеціальної освіти
Миколаївського національного
університету імені В.О. Сухомлинського

Збишко Є.А.,

магістрант спеціальності
«Спеціальна освіта»
Миколаївського національного
університету імені В.О. Сухомлинського

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної корекційної педагогіки – використанню технології арт-терапії в корекційно-виховній роботі. Зокрема, визначено сутність понять «арт-терапія», «арт-педагогіка», «корекційно-виховна робота». Розкрито зміст та особливості застосування методів арт-терапії у корекційно-виховному процесі. Наведено приклади використання арт-терапії у роботі з дітьми з особливими потребами у вітчизняній практиці корекційної освіти. Запропоновано методичні рекомендації з організації та проведення арт-терапевтичних занять.

Ключові слова: технологія арт-терапії, арт-педагогіка, корекційно-виховна робота, діти з особливими потребами, арт-терапевтичне заняття.

Статья посвящена актуальной проблеме современной коррекционной педагогики – использованию технологии арт-терапии в коррекционно-воспитательной работе. В частности, определена сущность понятий «арт-терапия», «арт-педагогика», «коррекционно-воспитательная работа». Раскрыто содержание и особенности применения методов арт-терапии в коррекционно-воспитательном процессе. Приведены примеры использования арт-терапии в

работе с детьми с особыми потребностями в отечественной практике коррекционного образования. Предложены методические рекомендации по организации и проведению арт-терапевтических занятий.

Ключевые слова: технология арт-терапии, арт-педагогика, коррекционно-воспитательная работа, дети с особыми потребностями, арт-терапевтическое занятие.

The article is devoted to the actual problem of modern correctional pedagogy – the use of art therapy technology in correctional and educational work. In particular, the essence of the concepts is defined: “art therapy”, “art pedagogy”, “correctional-educational work”. The content and features of the application of art therapy methods in the correctional-educational process are disclosed. Examples of the use of art therapy in working with children with special needs in the domestic practice of remedial education are given. Methodical recommendations on the organization and conduct of art therapy classes are proposed.

Key words: art therapy technology, art pedagogy, correctional educational work, children with special needs, art therapy lesson.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасний етап розвитку спеціальної освіти в Україні актуалізує питання всебічного та гармонійного розвитку дітей з особливими потребами. В роботі з такими дітьми дуже важливо використовувати гнучкі види корекції, одним із яких є арт-терапія. Арт-терапія дозволяє, не нав'язливо спостерігаючи за дитиною в процесі спонтанної творчості, пізнати її життєві цінності й особистісні інтереси, зрозуміти індивідуальність, відчути настрій. Творча діяльність гармонійно поєднує виховний, розвивальний, діагностичний і корекційний процеси, створюючи підґрунтя для налагодження довірливих емоційних стосунків із дитиною, ефективної соціальної взаємодії та якісного корекційного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні дослідження арт-терапії охоплюють різні її аспекти. Так, зміст технології, історію її розвитку та сучасні особливості розглянуто в працях О. Вознесенської, О. Копитіна, Л. Терлецької та ін. Можливості використання різних форм і методик арт-терапії у психологічній практиці досліджували О. Копитін, К. Рудестам, В. Соловійова та ін. Педагогічні аспекти застосування арт-терапії (арт-педагогіка, педагогіка творчості) проаналізовано в працях О. Деркач, Л. Лебедевої та ін. Особливості

практичного застосування арт-терапії у роботі з дітьми з обмеженими можливостями висвітлені в дослідженні Л. Нікішиної, Л. Федоткіної, Л. Вадрус, Н. Некряч, О. Образцової та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз останніх досліджень дозволяє розглядати арт-терапію як синтез кількох галузей наукового знання: мистецтва, психології та медицини. Переважно вона використовується у терапевтичній і корекційній практиці у вигляді сукупності методик, що побудовані на застосуванні різноманітних видів мистецтва та сприяють стимулюванню творчого потенціалу дитини, корекції психосоматичних, психоемоційних порушень і відхилень в особистісному розвитку. І хоча окремі аспекти застосування методів арт-терапії неодноразово були предметом досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, проблема використання технології арт-терапії в корекційно-виховній роботі поки ще не набула свого системного розв'язання.

Мета статті полягає у висвітленні змісту й особливостей використання технології арт-терапії в корекційно-виховній роботі.

Виклад основного матеріалу. Арт-терапія визначається як технологія цілеспрямованого використання мистецтва як засобу психотерапевтичного та психокорекційного впливу на особистість.

Вона ґрунтується на переконанні, що внутрішнє «Я» людини відтворюється у візуальних образах щоразу, коли вона малює чи займається ліпленням спонтанно, на відміну від ретельно організованої навчальної діяльності [8, с. 217]. Її метою є гармонізація особистості шляхом розвитку її здатності до самопізнання та самовираження.

Узагальнення сучасних наукових підходів дозволяє розглядати арт-терапію як метод або технологію зцілення за допомогою творчості; як спеціалізовану форму психотерапії, засновану на мистецтві, образотворчій і творчій діяльності. Окрім терапії художньою творчістю, сьогодні інтенсивно розвиваються й інші напрямки арт-терапії: танцювально-рухова, бібліотерапія, казкотерапія, драмотерапія, кінотерапія, лялькотерапія, пісочна терапія та ін. [1]. Отже, арт-терапія в сучасних умовах може розглядатися як технологія створення та використання різних видів мистецтва з метою передачі почуттів, емоцій та інших проявів психіки людини; як інструмент для дослідження і гармонізації внутрішнього світу людини. Використання методів арт-терапії, за В. Соловйовою, забезпечує: формування відносин взаємного прийняття й емпатії; можливість вільного самовираження та самопізнання; підвищення адаптаційних здібностей, зниження втоми та напруженості; створення позитивного емоційного настрою [2].

Тривалий час арт-терапія застосовувалася виключно у психотерапевтичній практиці. Останнім часом значно зростає інтерес до механізмів та умов впливу різних видів мистецтва на дитину з особливими потребами у корекційно-виховному процесі. Вона використовується у центрах реабілітації, спеціальних освітніх закладах, оскільки, незважаючи на тісний зв'язок із лікувальною практикою, має переважно психопрофілактичну, розвивальну та соціалізуючу спрямованість [1].

Корекційно-виховна робота розглядається нами як система комплексних заходів психолого-педагогічного впливу на різні особливості аномального розвитку особистості загалом [9, с. 42]. Сутність колекційного виховання полягає у формуванні психічних функцій дитини і збагаченні її практичного соціального досвіду. Одночасно долаються наявні у неї порушення мовлення, моторики, сенсорних функцій, поведінки тощо.

Як технологія корекційно-виховного процесу, арт-терапія набуває все більшої актуальності, насамперед завдяки широким можливостям використання для дітей практично всіх категорій психофізичних розладів, зокрема тих, що мають тяжкі мовленнєві порушення, оскільки арт-терапія – це переважно невербальна форма роботи. Метою застосування арт-терапії в освіті, як наголошує О. Копитін, є збереження або відновлення здоров'я учнів і їх адаптація до умов освітньої установи [1].

Арт-терапія, забезпечуючи динамічну і гармонійну взаємодію між дитиною, продуктом її творчості та дорослим (психологом, педагогом, вихователем), не лише здійснює терапевтичний чи корекційний вплив на психофізичний стан дитини, а й реалізує основні функції освіти: виховну, розвивальну, діагностичну, корекційну, соціалізуючу тощо. Тому деякі науковці виокремлюють новий напрямок арт-терапії – арт-педагогіку як інноваційну здоров'язбережувальну технологію особистісно орієнтованого навчання та виховання. Арт-педагогіка, на думку О. Деркач, передбачає роботу з особистістю дитини шляхом організації живого конструктивного союзу з дорослим у культурно-творчому просторі. Вона реалізує такі завдання: розвиток емоційно-вольової сфери та креативності; психогігієну; формування позитивної «Я-концепції» на основі самопізнання та самоприйняття; забезпечення соціокультурної адаптації; гармонізацію особистісного розвитку в контексті тріади «природа – я – соціум» [4].

Зазвичай, будь-які тренінгові заняття психотерапевтичного характеру проводяться педагогом у різновіковій групі дітей до 15 осіб, проте з метою більш глибокого вивчення внутрішнього світу своїх вихованців і формування злагодженого дитячого колективу вихователь (класний керівник) може проводити їх з усім класом. З метою організації арт-терапевтичного простору рекомендується створення двох робочих зон. У першій зоні, як зазначає Л. Лебедева, мають міститися особисті робочі місця школярів для індивідуальної творчості, а у другій – слід залишити простір, у якому можна було б легко пересуватися, рухатися чи навіть танцювати [6].

Арт-терапевтичні заняття містять дві складові частини. Перша – невербальна, творча, неструктурована, у якій основним видом діяльності є сам процес творчості. Друга частина – вербальна інтерпретація створених зображень, асоціацій, емоцій і почуттів, що виникали в процесі роботи. Структура арт-терапевтичного заняття складається з таких етапів: 1. Налаштування на роботу («розігрів»). 2. Активізація різних чуттєвих сфер (зорової, слухової, смакової, нюхової, тактильної, кінестетичної) й актуалізація візуальних, аудіальних і кінестетичних образів (як варіант – застосування елементів медитації у поєднанні з музичним супроводом). 3. Індивідуальна творча робота. 4. Етап вербалізації. 5. Заключний етап – рефлексивний аналіз.

Ураховуючи, що метою заняття є досягнення певного терапевтичного ефекту, Л. Лебедева зазначає, що педагогам варто відмовитися від багатьох традиційних прийомів роботи: недопустимі команди, накази, вимоги та примуси; дитина сама може вибирати для себе ті види та зміст роботи, зображувальні матеріали та власний темп, які їй підходять; учень може відмовитися

від виконання деяких завдань, вербалізації своїх почуттів і переживань, колективного обговорення тощо; дитина може лише спостерігати за роботою товариша або займатися чим-небудь за бажанням; заборонена оцінка суджень, критика та покарання [6]. Зазначимо, що використання арт-педагогічних методик завжди має спонтанний характер, а наявність художніх талантів чи спеціальної підготовки не має значення. Важливим є сам творчий акт та особливості внутрішнього світу творця, що виявляються внаслідок його втілення.

Корекційно-виховну роботу за допомогою арт-терапії фахівці радять починати вже з трирічного віку. Практика сучасної арт-терапії реалізується в 2 формах: індивідуальній і груповій. У корекційно-виховній роботі найчастіше, як зазначає В. Соловйова, використовується групова арт-терапія, яка допомагає: розвивати соціальні й комунікативні навички; надати взаємну підтримку членам групи та вирішити загальні проблеми; спостерігати результати своїх дій і їхній вплив на інших; засвоювати нові ролі та виявляти латентні (приховані) якості особистості, спостерігати, як модифікація рольової поведінки впливає на взаємини з іншими; підвищувати самооцінку; розвивати навички прийняття рішень [2].

Арт-терапія у корекційно-виховному процесу містить такі напрями:

- Образотворча діяльність, спрямована на корекцію мотиваційної сфери, передбачає психологічний супровід сюжетів, створених дитиною.

- Створення колажів із малюнків, фотографій, символів, природних матеріалів навчає дитину «спілкуватися» з навколишнім середовищем.

- Пальчиковий театр і нетрадиційні форми роботи з папером мають на меті психокорекцію моторної, когнітивної, мотиваційної сфери дитини.

- Робота з тістом (тістопластика) передбачає корекцію рухових, пізнавальних і творчих можливостей дитини.

- Малювання на тканині губкою, пальцями та долонями підвищує потребу в активності та реалізації моторних та емоційних можливостей.

- Сенсорна інтеграція та психокорекція передбачає знайомство з формою, розміром, площиною та частинами предметів, сприяє психокорекції пізнавальних процесів, мотивації, підвищенню соціальної адаптації дитини.

- Створення вистав за допомогою ляльок спрямоване на формування емоційної сфери дитини, розвиток пам'яті, мислення, уваги й уяви [7].

Останнім часом дедалі частіше корекційні педагоги використовують пісочну терапію. Ігрові заняття з піском корисно використовувати, наприклад, у логопедії, оскільки вони: розвивають тактильно-кінетичну чутливість і дрібну моторику рук; стабілізують емоційний стан, долають страхи; долають комплекс «поганого художника»; вдо-

сконують зорово-просторову орієнтацію, мовленнєві можливості; сприяють розширенню словникового запасу; допомагають засвоїти навички звуко-складового аналізу та синтезу; дозволяють розвивати фонематичний слух і сприйняття; сприяють розвитку зв'язного мовлення, лексико-граматичних уявлень; допомагають у вивченні букв, засвоєнні навичок читання і письма. Фахівцями помічено, що діти із задоволенням знаходять у піску букви і складають із них слова, пишуть диктанти тощо. За допомогою піску активно розвивається дрібна моторика пальців рук.

У сучасній практиці [1; 5; 7] для посилення ефективності корекційно-виховної роботи запроваджують такі напрями арт-терапії: музикотерапію, казкотерапію, терапію образотворчим мистецтвом. Усі напрями (методи) арттерапії можна умовно поділити на 3 групи: пасивні (рецептивні), активні та інтегровані. Пасивні передбачають залучення дитини до арт-терапевтичних проявів, активні – спонукають до безпосередньої діяльності дитини; інтегровані – це симбіоз різних арт-терапевтичних впливів.

Арт-терапія широко застосовується у корекційній роботі з дітьми, які мають проблеми емоційного характеру в поведінці та спілкуванні: підвищену тривожність; агресивність; замкненість; сором'язливість; знижену самооцінку. Методи арт-терапії сприяють розв'язанню таких завдань: навчають дітей основам комунікації та конструктивних форм поведінки; розвивають здібності адекватного сприйняття себе й оточуючих; усувають надмірне напруження, тривожність і бар'єри для продуктивних, конструктивних дій; регулюють соціальні взаємини дітей [10]. Заняття доцільно проводити з групою дітей не більше 4 осіб 1 раз на тиждень. Тривалість таких занять – 20–30 хв. Педагог обирає завдання та матеріали для роботи згідно з віковою категорією дитини. Усі заняття згруповані в три блоки: I. Пропедевтичний блок. II. Корекційні заняття. III. Заняття на закріплення результату. Для малювання пропонується застосовувати різні матеріали. Так, малювання олівцями сприяє подоланню імпульсивності й зниженню агресії; малювання фарбами на великих аркушах паперу не лише пензликом, а й пальцями, долонями – зниженню тривожності, оптимізації самооцінки. Тематика малюнків має бути різноманітною, наприклад: «Малюємо емоцію», «Портрет мого друга», «Моя улюблена іграшка» та ін.

За теорією складного дефекту Л. Виготського, окрім первинного порушення, спостерігаються складні вторинні та третинні. Це можуть бути порушення мовлення, особистісної сфери та ін. Але якщо корекційна педагогіка дозволяє частково подолати чи компенсувати більшість первинних порушень, то вторинні і третинні відхилення буває виправити важко. Вивчення змісту

й особливостей арт-терапії як психокорекційної технології дає можливість спрогнозувати, що її системне застосування з урахуванням віку дитини, типу порушення тощо може забезпечити позитивний ефект у корекції як первинних, так і вторинних порушень.

Вітчизняними психологами Л. Нікішиною, Л. Федоткіною, Л. Вадрус, Н. Некряч та О. Образцовою розроблено й адаптовано в корекційному процесі програму з арт-терапії для дітей з обмеженими можливостями [7]. Вона складається з 4 навчальних циклів.

1 цикл навчання (з 3 років) передбачає формування передумов до сприйняття інструкцій педагога, розвиток умінь співпрацювати з дорослим, концентрувати увагу на незначний проміжок часу, працювати «рука в руці»; формування елементарних знань про колір, розмір, величини оточуючих предметів. Реалізується такими методами арт-терапії: сприймання кольорової гами за допомогою нетрадиційних напрямів з образотворчої діяльності, початкові навички створення колажів із різноманітних матеріалів, пальчиковий театр, тістопластика.

2 цикл навчання спрямований на формування первинних самостійних навичок, часткове розуміння інструкції, виконання завдання «рука в руці» та спільну співпрацю з дорослим, виконання дій за педагогом, спираючись на зразок та інструкцію. Вдосконалення набутих умінь відбувається в процесі діяльності з колажами, тістом, малюванням та грою в ляльковому театрі та іншими напрямками передбаченими програмою.

3 цикл навчання передбачає поглиблення та вдосконалення знань, умінь і навичок дитини, умінь розуміти інструкцію педагога, умінь використовувати здобутий досвід, спиратись на зразок, бачити свої помилки та виправляти їх. Містить нетрадиційні напрямки роботи з образотворчої діяльності, пальчиковий і ляльковий театр, створення колажів, малювання на тканині, роботу з тістом, сенсорну інтеграцію.

4 цикл навчання формує готовність вихованця до виконання завдання за інструкцією, самостійну роботу дитини або роботу з незначною спрямовуючою допомогою дорослого, розвиток уяви й образного мислення, вміння елементарно аналізувати свою роботу та вдосконалювати її через усі види діяльності, передбачені програмою психотерапевтичного напрямку.

Вивчення практичного досвіду роботи корекційних педагогів з учнями з особливими потребами [7; 9] засвідчило, що діти краще сприймають матеріал, якщо він активно обговорюється. Аналіз результатів творчої діяльності сприяє розвитку самопізнання, емоційної децентрації, емпатії, усвідомленню власних емоційних станів, забезпечує групову підтримку.

Важливою умовою ефективної арт-терапії є активне залучення батьків до спільних занять. Така діяльність дозволяє їм бути повноцінними учасниками творчого процесу дитини, налагодити міжособистісний контакт, краще пізнати індивідуальні особливості дитини, її внутрішній світ, відчувати радість від спільної творчої діяльності.

Висновки. Таким чином, арт-терапія є сучасною технологією корекційно-виховної роботи. Вона виходить за межі традиційного освітнього та корекційного процесу, гармонійно поєднуючи психолого-педагогічний, корекційно-розвивальний, медичний і соціальний аспекти.

Арт-терапію доцільно застосовувати в комплексі реабілітації дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Використання цього напрямку дозволяє здійснювати більш ефективний вплив на формування емоційної сфери, спонукає до подальшого розвитку компенсаторних властивостей збережених функціональних систем, покращує соціальну адаптацію дитини. Це дає можливість здійснення одночасного корекційного впливу як на первинні, так і вторинні та третинні дефекти.

Подальшого дослідження потребує проблема підготовки майбутніх корекційних педагогів до реалізації психокорекційного, розвивального та виховного потенціалу арт-терапії як інноваційної здоров'язбережувальної технології, спрямованої на гармонійне формування особистості дитини шляхом художньо-творчого самопізнання, самовираження та самореалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Арт-терапия – новые горизонты / под ред. А.И. Копытина. Москва : Когито-Центр, 2006. 336 с.
2. Арт – терапевтичні техніки у роботі практичного психолога: рекомендації щодо використання арт-терапевтичних технік у роботі практичного психолога закладів освіти. URL: static.klasnaocinka.com.ua/.../art_terapiya_u_roboti_psiholo.
3. Вознесенська О. Особливості арт-терапії як методу. *Психолог*. 2005. № 39. С. 5.
4. Деркач О. Педагогіка творчості: Казкотерапія на допомогу вчителю, вихователю, практичному психологу. Вінниця : ВДПУ, 2008. 48 с.
5. Колупасва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : науково-методичний посібник. Київ : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
6. Лебедева Л.Д. Арт-терапия в педагогике. *Педагогика*, 2000. № 9. С. 27.
7. Адаптована програма з арт-терапії для дітей з обмеженими можливостями / Л.Т. Нікішина та ін. URL: <http://corr.ks.ua>.
8. Рудестам К. Групповая психотерапия. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 384 с.
9. Савінова Н.В., Середя І.В., Борулько Д.М. Технології корекційно-виховного процесу : навчально-методичний посібник. Миколаїв : Іліон, 2018. 172 с.
10. Терлецька Л. Про методи арт-терапії. *Психолог*. 2002. № 5. С. 26.